

как нечто данное, она является отправной точкой для осуществления процесса коммуникации. Но успешное протекание этого процесса определяется знанием функциональных свойств значения языкового знака, знанием правил его использования. В свою очередь прагматическая информация не существует самостоятельно, изолированно от семантической. В некоторых случаях они взаимопроникают друг в друга (лексические значения элементов), в других - прагматика является функциональной характеристикой семантики языкового знака, посредством прагматики семантика слова приобретает коммуникативную значимость.

Литература

1. Булыгина Т.В. О границах и содержании лингвистики - //Известия АН СССР, ОИИ, 1981, № 40. С.333-542.
2. Дейк. Т.Д. Вопросы грамматики текста // Новое в зарубежной лингвистике.; Прогресс, 1978, вып.УШ. С.259-336.
3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. - М.: Высшая школа, 1989. - 126 с.
4. Киселева Л.А. Вопросы Теории речевого воздействия. - Л.: ЛГУ, 1978. - 160 с.
5. Никитин М.В, Основы лингвистической теории значений!, ~ М.: Высшая школа, 1988. - 163 с., . А*.
6. Степанов И.С. В поисках паралингвистики (проблема субъ-

екта) // Известия АН СССР. ОИИ. 1981. й 4. Т.40. 0. 325-332,

7. Сусов И.П. Лингвистика между двумя берегами // Языковое общение: единицы и регулятивы, - Калинин: KLT, 1987. С.С

8. Abdullayev A. Text, meaning, and understanding: a communicative-cognitive approach, Minneapolis, USA 1998

9. Abdullayev A. Discourse analysis and theme development, Akhtar Publication, Berlin 2004

10. Bierwisch. Semantic structure and Illocutionary Force // Speech Act Theory and Pragmatics. - Dordrecht, 1980.

11. Leech G.K. The Principles of Pragmatics.- London: Longman, 1983, - 234 p.

12. Morri Ch.W. Foundations on the Theory of signs. - Chicago, 1938. - 59 p.

13. Pozner B. Semantics and Pragmatics of sentence connectives in natural language // Speech Act Theory and pragmatics. Dordrecht, 1980. P.198-199-

Summary

This article deals with the semantic and pragmatic relations in a language. The author tries to analyze the semantic and pragmatic characteristics of language units in the English language and to arrive at decision on this point.

Xülasə

Məqalədə semantika ilə pragmatikanın dildə əlaqəsindən, görkəmli dilçi alimlərin fikirlərindən və dil ilə nitq fəaliyyətindən maraqlı fikirlər yürüdüldü.

Pedaqogika

Pedaqoji və metodik ədəbiyyatda şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məsələləri

Könül Mahmudova
Təhsil Problemləri İnstitutunun
böyük elmi işçisi

Hələ qədimdən pedaqoqlar cəmiyyətin inkişaf prosesini düzgün idarə etmək üçün insan həyatını dövrlərə ayırmışlar. Belə dövrləşmə pedaqogika elminin ən mühüm problemlərindən hesab olunmaqla yanaşı, son dərəcə mühüm didaktik əhəmiyyət kəsb edir.

İlk baxışda sadə görünən "yaş" anlayışı əslində geniş və mürəkkəb məfhumdur. Yaş insan ömrü tarixinin, inkişaf və yetişməsinin, onun bioloji, psixoloji, sosioloji cəhətdən formalaşmasını ifadə edən bir anlayışdır. Yaş fərqlərinin əmələ gəlməsində təlim-tərbiyə, həyat tərz, uşağın özünəməxsus mövqeyi mühüm rol oynayır. Yaş kateqoriyaları həm rəngarəng insan həyatının, onun ömür yolunun fiziki obyektini, həm də şəxsiyyətin mənəvi aləminin zənginliklərini əks etdirir.

Ümumtəhsil məktəblərinin ayrı-ayrı siniflərində oxuyan şagirdlərin yaş və anlama səviyyəsi fərqlidir. Təlim materialının öyrədilməsində bu fərqin nəzərə alınmasına əsas pedaqoji tələb kimi yanaşılır və bu, təlim prosesində

şagird təfəkkürünün inkişaf dinamikasında başlıca rol oynayır. Bu da təbiiidir. Orta ümumtəhsil məktəblərində fənlərin tədrisində başlıca vəzifə şagirdləri özünü dərk edə bilən bir şəxsiyyət kimi yetişdirməkdən ibarətdir. Ümumi təhsil fənləri bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində xüsusi yer tutur.

Təlim-tərbiyə prosesində gənc nəslin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyi bir çox filosofların, o cümlədən Platon, Aristotel, J.J. Russo, N.Gəncəvi, N.Tusi və başqa mütəfəkkirlərin əsərlərində geniş şərh olunmuşdur. Onlar insanın yaş dövrlərinin həm təsnifatını vermiş, həm də onların təlim-tərbiyəsi ilə bağlı problemlərə toxunmuşlar.

Təlim prosesində yaş dövrlərinin nəzərə alınmasına dair fikirlər XII əsr Azərbaycan pedaqogika tarixinə Aristotelin əsərlərinin tərcümələrindən gəlib çıxmışdır. Anatomiya da geniş məlumata da məhz Aristotelin əsərlərində rast gəlmək olar. Onun yaş dövrləri haqqındakı fikirləri də məhz anatomiya və fiziologiya elmləri haq-

qında dərin elmi biliyə malik olmasından irəli gəlir. O, ilk dəfə olaraq yaş dövrlərini yeddi-yeddi olmaqla 3 qrupa bölmüşdür:

- 0-7 yaş (bitki dövrü);
- 7-14 yaş (heyvani dövr);
- 14-21 yaş (insani dövr).

Məhəmməd Peyğəmbər təlimdə yaş xüsusiyyətini nəzərə almağın zəruriliyini obrazlı şəkildə ifadə etmişdir: "Uşaqlıqda öyrənilən elm daş üstündə yazıya, ahıllıqda öyrənilən isə su üstündə yazıya bənzər" (101 hədis.

Qəflətdə oynama qeyrət vaxtıdır,
İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır.
Səadət kamalla yetişər başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa.

"Nizaminin fiziki kamillik anlayışı adamların, xüsusilə gənc nəslin sağlamlığını, möhkəmliyini, dözümlülü-yünü, gümrəhlığını, iradəli olmasını və biliklərə (həm ümumbəşəri, həm də hərbi) yiyələnməsini əhatə edir. Fiziki kamillik İsgəndər obrazında yüksək zirvəyə çatmışdır" (Y. Talibov,

Barmağın birini çalarsa ilan,
Barmaq kəsilməyə zəhərlənər can.

Marağalı Əvhədi öz əsərlərində yazırdı: "uşağın tərbiyəsi ilə doğulduqdan sonra müəllim məşğul olmalıdır". Məhz bu səbəbdən də həm valideynlər, həm də müəllimlər qarşısında duran ən ümdə məsələlərdən biri uşağın rüşeym vaxtından başlayaraq təlim-təhsil alıb qurtaranadək bütün dövrlərin incəliklərini bilməkdir. Məhz bundan sonra uşağın yaşıyla biliyi, tərbiyəsi, elmi uzlaşdırılmalıdır.

Bakı: Gənclik, 1990).

Platonun fikrinə görə, uşaqlar 3-6 yaşlarında dövlət tərbiyəçilərinin rəhbərliyi ilə meydançalarda oyunla məşğul olmalıdırlar. 12-16 yaşlarında palistra məktəblərində oxumalıdırlar.

N. Gəncəvinin yaradıcılığında da uşaqların yaş bölgüsünə dair maraqlı fikirlər vardır. O, yeniyetmə oğluna öz nəsihətində belə deyir:

Ə. Ağayev, A. Eminov, İ. İsayev. Pedagogika. Bakı: Adiloğlu, 2003).

Nizami fiziki kamilliyin birinci şərti kimi sağlamlığı qeyd etmişdir. Nizami bədənin salamat saxlanması üçün hər hansı bir üzvün zədələnmə zaman kəsilməsini zəruri sayırdı:

Öz dövrü üçün Əvhədinin fikirlərinin çox mütarəqqi olduğu yuxarıda söylənilənlərdən aydın olur. Öz dövründə Xaqani, N. Tusi, Əvhədi uşağın inkişafını bir neçə dövrlərə bölmüşlər. Əvhədi yaş dövrlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır.

1. Rüşeym dövrü
2. Beşik dövrü
3. Anlama dövrü
4. Elm, ədəb dövrü

XIII-XIV əsrlərdə Əvhədinin yaş dövrləri barədə fikirləri çox səciyyəvidir.

Pedagogika tarixində azad tərbiyə nəzəriyyəsinin banisi kimi şöhrət qazanan J.J. Russo yaş dövrlərindən bəhs edərək uşağın inkişafını 4 dövrə bölmüşdür. Bu dövrlər içərisində o, yeniyetməlik yaş dövrünü (12-16 yaş) mənəvi inkişafın başlanğıcı kimi götürmüş və bu dövrün elm öyrənmək, öz üzərində işləmək üçün çox qiymətli olduğunu söyləmişdir.

Russo hər bir yaş dövründə fiziki tərbiyəyə böyük əhəmiyyət verir. O qeyd edirdi ki, ilk fəlsəfə müəllimi-miz bizim ayaqlarımız, əllərimiz və gözlərimizdir. Bədənin ilk dərk etmə alətidir. Russo deyirdi ki, uşağın bədəninə möhkəmləndirmək – istiyə, soyuğa, sərt yatağa öyrətmək vacibdir.

Bildiyimiz kimi, XIX əsrə qədərki pedagogika müstəqil elm kimi deyil, fəlsəfə ilə birlikdə inkişaf etmişdir. XII əsr Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifinin görkəmli nümayəndəsi Xaqaninin fəlsəfəsinin müəyyən hissəsini təlim-tərbiyəyə dair fikirlər təşkil edir. Şairin yaradıcılığında hansı yaşlardan başlayaraq "əbcəd"-i öyrənmək, hansı yaşlarda elmlərin öyrənilməsinə başlamaq, hansı elmləri əvvəl, hansıları sonra növbə ilə öyrənmək məsələləri öz əksini tapmışdır.

Xaqaninin təlim-tərbiyəsi ilə əmisi məşğul olmuşdur. Xaqani əmininin onu öz yaşına uyğun şəkildə tərbiyə etməsi barədə yazır: "Ərəstunu, Əflə-tunu, Hermesi yaxşı" bilən əmim yaş dövrlərinə riayət etməyi Ərəstun kimi görkəmli mütəfəkkirlərin əsərlərindən öyrənib tətbiq etmişdir ki, indi də Aristotelin həmin yaş dövrləri pedago-

gika tarixi üçün də əhəmiyyətini saxlayır.

N. Tusi "Adab-ül-mütəəllimin" və "Övsafil əşraf" əsərlərində hər bir elmin özünəməxsus tədris qaydalarından və müəllimlik vəzifələrindən bəhs edir.

İstər "Adab-ül-mütəəllimin", istərsə də "Övsaf-ül-əşraf" əsərlərində hər bir elmin özünəməxsus tədris qaydalarından və müəllimin vəzifələrindən bəhs edən Tusinin fikrinə, "tələbələrə öyrədiləcək şey onların aqlına və dərk etməsinə mütabiq gəlməli və səlis təxfif olunmalıdır". Tusi bu pedaqoji fikirlərini fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən təhlil edərək, səbəb və məqsəd məsələlərini təhlillə uzlaşdırıb "səbəb aydın olarsa, məqsəd də tez yerinə yetirilər" deyirdi.

N. Tusinin fikrinə, öyrədilən hər bir fənn şagirdlərin aqlına, dərk etmə qabiliyyətinə uyğun olmalıdır.

N. Tusi "elmi-fiqh"-dən danışaraq, müəllimlərə tövsiyə edir ki, elmin tədrisində də şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınsın. Bu fikirlər sırf pedaqoji ideyadır.

C.A. Mollayev N. Tusi haqqında yazır: "Tusinin fikrinə, müəllim həm uşaq, həm də valideynlər üçün sükançı və istiqamətləndiricidir. Müəllim elə istiqamət verməlidir ki, uşaq valideynin təsiri ilə başlanğıcdan istiqaməti düzgün götürmüş olsun. O yazır ki, şübhəsiz ki, təlim verənlər hər şeydən qabaq uşağın təbiətini, istəyini, arzusu, meylini bilməlidirlər. Onun fərasət, bacarıq və meylini bildikdən sonra həmin istiqamətdə ona şərait yaratsınlar. Çünki hər kəsin müxtəlif meyli və marağı mövcuddur ki, onun

istiqamətləndirilməsi müəllimdən asılıdır" (5).

Aparılan tədqiqatlardan da məlumdur ki, V-IX siniflərdə şagirdlərin ədəbiyyat, tarix, kimya, fizika, riyaziyyat və digər fənlərə marağı artır. Onlar özlərini dərk etmək üçün daha çox bilik qazanmağa çalışırlar.

Elmi pedaqogikanın banisi kimi tanınan Y.A. Komenski ilk dəfə olaraq təlim-tərbiyə prosesində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb etmişdir. O, təlim-tərbiyənin yaş dövrünə müvafiq aparılması prinsipini irəli sürürdü. Təbiətdə hadisələr öz vaxtında getdiyi kimi, təlim-tərbiyə prosesi də öz dövrünə müvafiq qurulmalıdır. (Velikaya didaktika. M:1982, T.1 s. 329).

Y.A. Komenski yaş dövrlərini altı altı olmaqla dörd qrupa bölmüşdür: a) uşaqlıq dövrü (0-6 yaş), ana qucağı məktəbi; b) yeniyetməlik dövrü (6-12 yaş), ana dili məktəbi; c) gənclik dövrü (12-18 yaş), latın dili məktəbi və ya gimnazialar; ç) kamillik dövrü (18-24 yaş) institutlar, akademiyalar, səyahətlər. O, hər bir yaş dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətlərini "Ana qucağı məktəbi", "Böyük didaktika", "Dillərə açıq qapı" adlı əsərlərində geniş şərh etmişdir.

N.K. Krup: "aya yeniyetməlik dövrünü belə xarakterizə edirdi: "Yeniyetmə artıq uşaqlıqdan çıxıb, yaşlılığa qədəm qoyur. Bu onların həm özləri, həm də valideynləri və müəllimləri üçün çox çətin bir dövrüdür".

Q.B.Lixaçevin fikrincə, yaş xüsusiyyətləri dedikdə uşaq və yeniyetmələrin anatomik göstəriciləri, fizioloji proseslərin gedişinin xüsusiyyətləri, boydakı dəyişikliklər, emosional-iradi

psixika, hərəkəti praktik sfera, mənəvi əxlaqi yetkinliyin səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

K.D.Uşinski qeyd edir ki, əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək üçün çalışarsa, onun inkişafına hərtərəfli bələd olmalıdır.

İ.P.Podlasiy yaş xüsusiyyətlərinin təlim prosesində nəzərə alınmasını əsas pedaqoji prinsip hesab edir.

Professor Ə. Həşimov şagirdlərin dünyagörüşünü formalaşdırarkən yaş xüsusiyyətinin nəzərə alınmasının çox vacib olduğunu bildirərək, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini də nəzərə almağı müəllimlərə tövsiyə edir. Bu xüsusiyyətlərin uşaq və yeniyetmələrin müxtəlif mikro və makro mühitdə formalaşdıqlarından, təbii-irsi imkanlara malik olmalarından irəli gəldiyini deyir (2).

O qeyd edir ki, uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tərtib edilmiş mövcud tədris programına uyğun olaraq ibtidai siniflərdə şagirdlər onları əhatə edən aləmin əşyalarını, cisim və hadisələrini müşahidə edirlər.

Professor Ə.Ağayev də təlim prosesinin məktəblilərin real əqli imkanları səviyyəsində qurulmasını, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Bir qrup alimlər belə hesab edirlər ki, pedaqoji elmin fiziologiya ilə, genetikayla heç bir əlaqəsi yoxdur və ola da bilməz. Lakin N.Kazımovun qeyd etdiyi kimi, uşaq həm sosioloji, həm də bioloji varlıq olduğundan pedaqoji elm bioloji elmlərin nəticələrini nəzərə almalıdır. Pedaqogika uşağın həm fizioloji, həm də fiziki inkişaf qanunauyğunluqlarından hali olmalıdır.

Professor N.Kazımov yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasından bəhs edərək yazır: "Şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almayan müəllim təlimdə çətinliyə düşər. Təlimdə şagirdin azacıq da olsa irəlilədiyini görməyən, və onu şagirdinə hiss etdirməyən, şagirdini daim danlayan müəllim ondan mənən ayrı düşür. Təlim prosesinin səmərəliliyi üçün nəsil-dən-nəslə keçən fizioloji əlamətlər (baş beyin qabığına hüceyrələrin sayı, baş beyin qabığı nəhiyələri arasındakı əlaqələr) də nəzərə alınmalıdır" (1).

Uşağın qabiliyyəti təbii imkandan təşəkkül etsə də, onun inkişafı fəaliyyətindən aslıdır. Uşaq ictimai təcrübəni təlim fəaliyyətində mənimsəyir, bilik, bacarıqları və vərdislərə yiyələnir və bu prosesdə təbii olaraq özü də inkişaf edir, həm də təlim aparıcı fəaliyyətə çevrilir.

Görkəmli rus psixoloqu L.S.Vıqotskinin fikrincə, uşaq və yeniyetmələrdə ali sinir fəaliyyəti xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm uşaqların, həm də yeniyetmələrin orqanizmində baş verən fizioloji dəyişiklikləri nəzərə alaraq, onlara uyğun münasibətlər sistemi qurmağın vacibliyindən xəbər verir (7).

Bu gün yeniyetmələrin təlim-tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olmaq ən vacib vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan uşaq və yeniyetmələrin həyat fəaliyyətinin əsas istiqamətini əks etdirən

böyümə və inkişaf proseslərinin qanunauyğunluqlarına hər bir müəllim dərindən yiyələnməli və müxtəlif yaş dövrünə müvafiq müəllim - şagird münasibətləri qurulmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1.Kazımov N. Məktəb pedaqogikası Bakı: Çapaşoğlu, 2002.
- 2.Həşimov Ə., Sadıqov F. Pedaqogika tarixi. Bakı. 1993.
- 3.Lixaçev B. Pedaqogika. Kurs leksii. 1999.
- 4.Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı: Marif, 1993.
- 5.Mollayev C. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim-tərbiyə haqında. Bakı: Maarif, 1996.
- 6.Podlasiy İ. Pedaqogika, Moskva, 1999.
7. Qadırov Ə., Məmmədov İ. Yaş psixologiyası. Bakı: 1986.

Резюме

В статье говорится об учитывание возрастных особенностей учеников, раскрыта педагогические и методические уровни работы.

Summary

In the article is said taking into consideration age special features of the pupils revealed the pedagogical and methodical level of work.